

Załącznik do uchwały nr XX/250/2020
Rady Gminy w Zaleszanych
z dnia 30 czerwca 2020 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI DLA GMINY ZALESZANY
NA LATA 2020-2023**



Spis treści

WSTĘP	3
PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	3
Gminny program opieki nad zabytkami	4
USTAWOWE OBOWIĄZKI ORGANÓW I WŁAŚCICIELI W ZAKRES OCHRONY ZABYTKÓW	5
FORMY OCHRONY ZABYTKÓW	7
UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	7
UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	8
Dokumenty wykonane na poziomie kraju.	8
Dokumenty programowe na poziomie województwa	10
Ochrona zabytków w dokumentach międzynarodowych	14
OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY ZALESZANY	15
Informacje ogólne	15
Rys historyczny	15
Walory kulturowe i archeologiczne	18
Architektura i budownictwo.	21
Architektura sakralna	21
Cmentarze	23
Zabudowa folwarczna	24
Pomniki	27
Zabytki techniki	27
Materiał archeologiczny	27
ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW	28
OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	30
ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE OPIEKI NAD ZABYTKAMI	31
INSTRUMENTY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	33
ZASADY FINANSOWANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI	34
ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	37
PODSUMOWANIE	38

WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności człowieka. Zabytki są nie tylko materialnym śladem przeszłości, lecz także cennym elementem kultury, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego otoczenia człowieka. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kultury może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców. Na krajobraz kulturowy składają się zarówno elementy przyrodnicze, jak i wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne człowieka. Są to pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobraz miejski i wiejski, obszary kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców. Podstawą prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami regulująca w sposób kompleksowy zagadnienia związane z ochroną i opieką nad obiektami zabytkowymi.

Na mocy art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na gminy nałożony został obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Dokument ten przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, stanowi element polityki samorządowej. Jego opracowanie stanowi wyraz troski władz samorządowych oraz mieszkańców gminy o stan dziedzictwa kulturowego i jego potrzeby.

PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ustawowy obowiązek opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego nakładają na samorząd gminny dwie ustawy:

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r. poz.713), która w art. 7 ust. 1 pkt 9 wśród zadań własnych gminy wymienia sprawę z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U.2020 r. poz. 282).

Gminny program opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami to dokument pełniący funkcję uzupełniającą do innych aktów planowania gminnego. Głównym jego celem jest określenie zadań jakie powinny być realizowane w zakresie będącym przedmiotem tego programu. Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Zaleszany został sporządzony zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na okres 4 lat. Program wypełniając dyspozycję art. 87 ust. 2 ww. ustawy, ma na celu w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 87 ust. 3 ustawy).

Zgodnie z art. 87 ust. 4 i 5 ustawy Program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji sporządzane jest co 2 lata sprawozdanie, które przedstawiane jest radzie gminy.

USTAWOWE OBOWIĄZKI ORGANÓW I WŁAŚCICIELI W ZAKRES OCHRONY ZABYTKÓW.

Na podstawie art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto do obowiązków organów gminy należy sporządzanie na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (art. 22 ust. 4 ustawy) oraz sporządzanie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Na podstawie art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opieka nad zabytkami jest sprawowana przez ich właścicieli lub posiadaczy i polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury.

Zgodnie z art. 6. ust. 1 ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,

- d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z art. 6 ust. 2 ustawy, ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

FORMY OCHRONY ZABYTEKÓW

Podstawowymi formami ochrony zabytków, zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jest:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie użytku publicznego

UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa ta określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki te są określone w kolejnych przepisach ustawy narzucających obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, regulujących sporządzanie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami oraz nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania, decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego. Przywołane przepisy zawierają także szczegółowe obowiązki samorządu dla zabytków objętych ochroną, które są własnością gminy lub są w jej posiadaniu. Ponadto, co jest istotne z punktu widzenia właściciela zabytku, przepisy regulują także możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków

jest także ustawowym zadaniem samorządów. Przepisy ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym określające zadania własne gminy wskazują m.in. zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2020 r. 293). Określone zostały tutaj zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa stanowi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Również w ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2019 r. 1186) znalazły się unormowania obejmujące sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów zabytkowych oraz zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest „Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami” przyjęty przez Radę Ministrów Uchwałą nr 83 z dnia 13 sierpnia 2019 roku. W programie omówiono ramy prawne funkcjonowania ochrony zabytków w Polsce, a także opisano organy administracji zajmujące się opieką i ochroną zabytków. W dalszej części opracowania podniesione zostały zagadnienia dotyczące w szczególności stanu zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych, stanu zabytków techniki, pomników historii, obiektów z Listy Dziedzictwa Światowego UNESCO, stanu służb konserwatorskich, opieki nad zabytkami i stanu uregulowań prawnych. Następnie omówione zostały „Działania o charakterze systemowym”, mówiące o powiązaniu ochrony zabytków z polityką ekologiczną, dotyczącą ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa oraz o wypracowaniu strategii ochrony dziedzictwa i wprowadzeniu jej do polityk sektorowych. W części dotyczącej finansowania omówione

zostały aspekty stworzenia sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej. Istotne miejsce w omawianym programie zajęło wskazanie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze oraz edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji. W programie wskazano na konieczność uporządkowania sfery ochrony zabytków, m.in. poprzez uporządkowanie wpisów do rejestru zabytków, często bardzo niejednoznacznych, a także na podniesienie jakości służb konserwatorskich zajmujących się ochroną zabytków. Kolejnym zagadnieniem zawartym w dokumencie jest konieczność dostosowania prawa i praktyki ochrony zabytków do standardów międzynarodowych, a także podkreślenia roli parków kulturowych, jako istotnej formy ochrony zabytków. Duży nacisk położono na konieczność ustalenia form pomocowych, zwłaszcza dla inicjatyw realizowanych przy zaangażowaniu obywateli, bądź skierowanych bezpośrednio do nich. Jeden z rozdziałów programu poświęcono merytorycznemu wsparciu jednostek samorządu terytorialnego w odniesieniu do ochrony zabytków, m.in. poprzez zwiększenie ich zaangażowania na tym polu.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest **„Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 i Uzupelnienie na lata 2004-2020”**. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionach. Podkreśla przy tym istotność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów, dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków.

Jednym z instrumentów za pomocą, których realizowane są wspomniane cele Strategii jest **Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020.”**

Dokument ten wytycza strategiczne cele polityki państwa w sferze ochrony zabytków, jak m.in.:

- a) przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami;
- b) podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa;
- c) poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej;

- d) intensyfikacja ochrony, upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne;
- e) zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Dokumenty programowe na poziomie województwa.

Dla zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie województwa podkarpackiego ważnym dokumentem jest „**Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021**”, przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą Nr LXI/966/18 z dnia 24 września 2018 roku. Znajdujące się tam zapisy kompleksowo podejmują tematykę ochrony każdej kategorii zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego. Zawarte ustalenia wynikają wprost z zapisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, kreślą główne kierunki i priorytety dla działań związanych z ochroną dziedzictwa.

W dokumencie wskazano również najważniejsze kierunki działań ujęte w ramach trzech priorytetów:

Priorytet I - Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Kierunek działań 1: rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych i ochrona układów ruralistycznych,

Kierunek działań 2: Zachowanie tożsamości regionalnej i lokalnej oraz historycznej wielokulturowości regionu,

Kierunek działań 3: Tworzenie parków kulturowych jako forma ochrony krajobrazu kulturowego.

Priorytet II - Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego województwa

Kierunek działań 1: Ochrona obiektów zabytkowych o szczególnej wartości wpisanych oraz predysponowanych do wpisania na Listę dziedzictwa światowego UNESCO oraz listę Pomników Historii,

Kierunek działań 2: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,

Kierunek działań 3: Wzmocnienie poziomu ochrony zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej,

Kierunek działań 4: Opieka nad zabytkami ruchomymi,

Kierunek działań 5: Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet III - Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości

Kierunek działań 1: Rozpoznanie i dokumentowanie zasobów zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach,

Kierunek działań 2: Działania szkoleniowe oraz edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu,

Kierunek działań 3: Tematyczne szlaki turystyczne.

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w „**Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020**”. Podkreślono tutaj, że „województwo dysponuje krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych, skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni”. Potencjałem województwa miałyby być wielowątkowe dziedzictwo kulturowe z zachowanymi cennymi obiektami zabytkowymi np. architektury drewnianej. Strategia kładzie duży nacisk na wykorzystanie dziedzictwa kulturowego na rzecz podniesienia atrakcyjności regionu i wzmocnienia jego potencjału turystycznego. Dokument ten wyznacza cele i działania, służące pokonywaniu problemów gospodarczych i społecznych oraz podnoszeniu konkurencyjności regionu. Wskazano tutaj cele służące wszechstronnemu rozwojowi kapitału społecznego, umożliwiające pełne wykorzystanie potencjału i możliwości rozwoju osobistego mieszkańców regionu. Jako priorytet wyznaczono rozwój kultury, nakreślając przy tym kierunki działań związane ze sferą dziedzictwa kulturowego mówiące o kształtowaniu kulturowej tożsamości regionalnej i poprawie jakości środowiska kulturowego. W części strategii dotyczącej współpracy międzynarodowej wymieniono: „wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochronę wartości przyrodniczo-krajobrazowych”. Omówiona została również współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego, gdzie wyznaczone zostały priorytety polegające na podejmowaniu działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego oraz

działań na rzecz rozwoju turystyki. Program Rozwoju Kultury w Województwie Podkarpackim na lata 2010-2020 zawiera zarówno charakterystykę zasobu dziedzictwa kulturowego (zabytków nieruchomych), prezentację działających na terenie województwa muzeów i zgromadzonych w nich zbiorów, z krótkim omówieniem placówek muzealnych, dla których Województwo Podkarpackie jest organizatorem, jak również wyznaczone cele strategiczne, wśród których Ochrona dziedzictwa kulturowego zajmuje ważne miejsce. Wyszczególnione też zostały konkretne działania, jak:

- a) Rozpoznanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego w celu zgromadzenia informacji na temat cennych pozostałości po wielowiekowej i wielokulturowej historii.
- b) Inwentaryzacja i ewidencja zabytków kultury materialnej i niematerialnej regionu.
- c) Prowadzenie prac badawczo - naukowych związanych z dziedzictwem kulturowym województwa.
- d) Popularyzacja wyników badań i wykorzystanie ich w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym oraz w dziedzinach pokrewnych.
- e) Rewaloryzacja materialnego dziedzictwa kulturowego województwa, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków ruchomych i nieruchomych wraz z ich zabytkowym otoczeniem, wyposażenia, wystroju i kolekcji oraz układów urbanistycznych, ruralistycznych i zabytkowych zespołów budowlanych i parkowych.
- f) Podejmowanie działań na rzecz fizycznej ochrony zabytków przed zagrożeniami.
- g) Upowszechnianie wiedzy o znaczeniu i wartości dziedzictwa kulturowego poprzez inicjowanie i realizację programów edukacyjnych, szkoleniowych i promocyjnych.
- h) Budzenie wrażliwości społecznej i kształtowanie postaw odpowiedzialności za dziedzictwo kulturowe województwa i jego przekazanie następnym pokoleniom w niezmienionej formie.
- i) Ochrona tożsamości kulturowej mieszkańców województwa, poprzez położenie nacisku na tolerancję i pozyskiwanie wiedzy na temat różnorodności narodowo - etniczno - religijnej charakterystycznej dla terenów obecnego województwa podkarpackiego.
- j) Aktywizacja społeczności lokalnych, organizacji pozarządowych i jednostek samorządu terytorialnego w zakresie przejmowania zabytków i adaptacji ich na cele kulturalne umożliwiające poszanowanie ich pierwotnego charakteru.
- k) Inicjowanie i realizacja projektów dotyczących pozamaterialnej sfery dziedzictwa kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem działań zmierzających do integracji

społeczności regionalnej województwa wokół kultywowania tradycji i popularyzowania odmienności kulturowej województwa.

l) Tworzenie parków kulturowych dla ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla lokalnej tradycji budowlanej i osadniczej.

m) Udostępnianie dziedzictwa kulturowego województwa poprzez realizację projektów mających na celu powstanie infrastruktury umożliwiającej jego prezentację i promocję, w tym tworzenie szlaków tematycznych obejmujących najcenniejsze i najważniejsze miejsca z punktu widzenia wartości historyczno-kulturowej.

W innych celach strategicznych wskazano też szereg działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, w tym m.in. rozwój muzeów, digitalizacja zbiorów, szereg działań promocyjnych, edukacyjnych i dokumentacyjnych odnoszących się nie tylko do szeroko pojętej kultury, lecz również ściśle w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego, a także rozwój turystyki w oparciu o obiekty zabytkowe.

„Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020” również odnosi się do kultury i dziedzictwa kulturowego. W dokumencie zostało podkreślone „historycznie uwarunkowane położenie województwa podkarpackiego na pograniczu kultur, które miało decydujący wpływ na ukształtowanie zachowanego do dziś dziedzictwa kulturowego zarówno w warstwie materialnej, jak i niematerialnej. Wymiernym atutem wielokulturowości regionu jest wielość zabytków ruchomych i nieruchomych, w tym 6 obiektów znajdujących się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, pomników kultury w Leżajsku i Łańcucie czy też unikatowej w skali europejskiej drewnianej architektury sakralnej. W rejestrze zabytków województwa podkarpackiego prowadzonym przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków znajduje się 5 186 zabytków nieruchomych oraz 107 055 zabytków ruchomych (stan na 30.06.2019 r.) Dzięki dużym nakładom finansowym pochodzącym przede wszystkim ze źródeł publicznych, część materialnego zasobu kulturowego regionu poddano niezbędnym pracom remontowo-konserwatorskim, zmierzającym do zabezpieczenia obiektów przed dalszą degradacją i zarazem zapoczątkowującym przywrócenie zabytkom regionu dawnej świetności. Jednakże nadal wiele z nich wymaga gruntownych prac remontowo-konserwatorskich. Problem ten dotyczy m.in. założeń dworskich, zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej, czy nieużytkowanych cerkwi. Potencjał kulturowy oparty na pograniczu

narodowym, etnicznym i wyznaniowym nie tylko pozostawił wiele cennych materialnych pozostałości w postaci zabytków nieruchomych i ruchomych, ale także bez wątpienia znalazł potwierdzenie w bogactwie kultury niematerialnej, w szeroko pojętej tradycji uwarunkowanej z jednej strony naturalnym przenikaniem kultur, z drugiej zaś idącej w kierunku wyróżnienia cech charakterystycznych dla grup etnicznych czy etnograficznych.”

Wobec powyższego dokument ten określa wyzwanie „Zachowanie dla przyszłych pokoleń zasobów dziedzictwa kulturowego”, oraz oczekiwane efekty tj. „polepszenie stanu obiektów dziedzictwa kulturowego i obiektów zabytkowych, rozwój zasobów kultury, poprawa dostępności dóbr kultury”.

Ochrona zabytków w dokumentach międzynarodowych

Aktem prawa międzynarodowego dotyczącego ochrony i opieki nad zabytkami jest podpisana przez Polskę Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z dnia 30 września 1976 r.).

Informacje dotyczące znaczeń i wartości dziedzictwa kulturowego zostały określone w następujących dokumentach:

- Karta Ateńska (1933),
- Karta Wenecka (Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych) (1964),
- Karta Florencka (Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA-ICOMOS) (1981),
- Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS, Toledo-Waszyngton (1987),
- Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym, Lozanna (1990),
- Karta Ochrony i Zarządzania Podwodnym Dziedzictwem Kulturowym Sofia (1996),
- Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej, Mexico (1999),
- Karta Krakowska (2000),
- Zasady ochrony i konserwacji malowideł ściennych, Victoria Falls (2003),
- Memorandum Wiedeńskie (2005), które stało się podstawą opracowania Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes (Deklaracji dotyczącej konserwacji historycznych krajobrazów zurbanizowanych). Deklaracja została przyjęta podczas piętnastego walnego

zgromadzenia państw stron konwencji światowego dziedzictwa UNESCO w Paryżu w październiku 2005 r.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIECICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY ZALESZANY

Informacje ogólne

Gmina Zaleszany to gmina wiejska położona w północnej części województwa podkarpackiego, w powiecie stalowowolskim. Jej odległość od stolicy województwa – Rzeszowa - wynosi ok. 80 km. Ponadto gmina znajduje się w odległości ok. 10 km od Sandomierza. Zgodnie z podziałem fizyczno-geograficznym Polski obszar gminy Zaleszany leży w Prowincji Zewnętrznych Karpat Zachodnich – Północne Podkarpacie, w makroregionie Kotliny Sandomierskiej w obrębie mezoregionów - Równiny Tarnobrzeskiej i Doliny Dolnego Sanu. Gmina Zaleszany graniczy z następującymi gminami: Grębów i Gorzyce położonymi w powiecie tarnobrzekim oraz z gminami Radomyśl nad Sanem i Miastem Stalowa Wola położonymi w powiecie stalowowolskim. Gmina Zaleszany zajmuje obszar 87,32 km². W jej skład wchodzi 13 sołectw: Agatówka, Dzierdziówka, Kępie Zaleszańskie, Kotowa Wola, Majdan Zbydniowski, Motycze Szlacheckie, Obojna, Pilchów, Skowierzyn, Turbia, Wólka Turebska, Zaleszany i Zbydniów. Powierzchnia gminy stanowi 0,49% powierzchni województwa podkarpackiego oraz 10,48% powierzchni powiatu stalowowolskiego. Największą część gminy zajmuje sołectwo Kotowa Wola – 11,53 km².

Rys historyczny

Ślady osadnictwa w widłach Wisły i Sanu, a więc tereny obecnej gminy Zaleszany sięgają epoki kamienia i brązu, co potwierdzone zostało na podstawie źródeł archeologicznych – zachowanych w postaci reliktovej ocalałych osad, cmentarzysk, skarbów, znalezisk pojedynczych przedmiotów, m.in. prehistorycznych narzędzi kamiennych epoki eolitycznej (kamiennej) znalezionych na terenie Zaleszan i Kotowej Woli. Badania archeologiczne

prorowadzone na początku lat 60 XX wieku odsłoniły na terenie dzisiejszego Zbydniowa cmentarzysko z 300 urnami oraz ślady zabudowań starożytnej osady z epoki kultury łużyckiej, tj. z okresu 400 – 200 lat p. n. e.. Ponadto podczas robót ziemnych mających na celu przygotowanie lotniska wojskowego, natrafiono w Turbi na osadę z epoki brązu, okresu rzymskiego.

Warunki naturalne północnej części Kotliny Sandomierskiej (m.in. stopień zalesienia) sprzyjały rozwojowi osadnictwa, umożliwiając pozyskiwanie pożywienia i budulca oraz dając poczucie bezpieczeństwa. Ważnym czynnikiem stanowiącym o atrakcyjności tych terenów była także bliskość rzek, będących źródłem wody, ryb oraz stanowiących szlaki komunikacyjne. Od czasów starożytnych krzyżowały się tu dwa szlaki handlowe o dużym znaczeniu: tzw. „ruski” (łączyący północ dzisiejszej Polski z Morzem Czarnym; komory celne wzdłuż tego traktu znajdowały się w Gorzycach i Turbi) oraz „lubelski”. Lokalizacja wsi nad dużą rzeką oraz na skraju Puszczy Sandomierskiej dawała mieszkańcom możliwość utrzymania się z rybołówstwa i myślistwa.

Prawdopodobnie już od wczesnego średniowiecza, poprzez karczowanie nadrzecznych lasów łągowych, poszczególne wsie tego regionu stawały się osadami typowo rolniczymi. Rozwijały się również rzemiosło, zwłaszcza garncarstwo, obróbka metali, rogu, drewna i kości. W połowie XV w. we wsi Zaleszany znajdował się drewniany kościół pw. św. Mikołaja (wybudowany ok. 1270 r.), a jej dziedzicem był Mikołaj Chrząstkowski – chorąży krakowski, który otrzymał Zaleszany w posagu żony. Wieś liczyła wtedy 3 łany kmiece, 3 karczmy, 3 zagrodników i folwark rycerski. W roku 1578 w posiadanie Zaleszan wszedł Jan Kołaczkowski. Wówczas liczyły one już sobie 18 kmieci, 4 ½ łana, 2 zagrodników z rolą, 2 komorników z bydłem, 2 komorników bez bydła i 2 rzemieślników.

Zbydniów zaś w połowie XV w. był wsią królewską posiadającą łany kmiece, karczmy, zagrody i folwark królewski, w których dziesięcinę oddawano kościołowi w Gorzycach, a nie plebanowi kościoła św. Mikołaja w Zaleszanach. Kościół w Gorzycach od początku swego istnienia był kościołem parafialnym dla Zbydniowa, co stanowi potwierdzenie dla faktu, iż Zbydniów istniał jeszcze przed powstaniem parafii w Zaleszanach. W okresie tym istniało już także Kępie Zaleszańskie (Kampie). Do parafii w Zaleszanach od końca XVI w. należały wsie: Kotowa Wola, Motycze Szlacheckie, Skowierzyn, Majdan Zbydniowski i Zbydniów z Dzierdziówką.

Przedstawiając rys historyczny gminy należy wspomnieć także o najeździe tatarskim i szwedzkim, których świadkami byli mieszkańcy Puszczy Sandomierskiej, Zbydniowa i Zaleszan. Dnia 30 marca 1656 r. Szwedzi wyruszyli spod Niska, a następnie przez Pławo i Rozwadów,

po starciach pod Zbydniowem i Zaleszanami, dotarli do Gorzyc i wsi Wrzawy, gdzie w samej nasadzie widel Wisły i Sanu, u wzgórza Pączek, wybudowali warowny obóz. W kwietniu wojsko kierowane przez Karola Gustawa przeprawiło się przez San i podążyło ku Warszawie. Najazd szwedzki przyniósł liczne zniszczenia., spłonęło wiele kościołów, dworów i wsi. Straty materialne widoczne były jeszcze kilka lat po najeździe, wsie pozostawały wyludnione, a znaczący obszar ziemi ornej leżał odłogiem. Z okresu tego do dnia dzisiejszego zachował się szaniec szwedzki w Motyczu Szlacheckim.

Kolejnym ważnym wydarzeniem w historii gminy było powstanie styczniowe z 1863 r. W pobliskich borach i lasach gromadziły się liczne oddziały powstańcze, a utworzony na granicy przez władze austriackie kordon wojskowy dokonywał aresztowań mieszkańców przechodzących do pobliskiego miasteczka Rozwadowa. Wielu powstańców zostało pochowanych na cmentarzach w Chwałowicach, Rozwadowie i Zaleszanach. W Zaleszanach pamięci powstańców poświęcony jest dziś pomnik.

Przed wybuchem I wojny światowej w 1914 r. panował duży niepokój. Ludzie zdawali sobie sprawę z niebezpieczeństwa. Dnia 31 lipca ogłoszono mobilizację, w ramach której mężczyźni w wieku od 21 do 42 lat zaczęli znikać w regularnym wojsku, a młodzieńcy w wieku 14-20 lat w Legionach jako ochotnicy. Z początku ofensywa rosyjska wyparła wojska austriackie. Gdy front przeszedł dalej i mieszkańcy zaczęli wracać czekały na nich oszabrowane domy, ale i krewni zza Wisły, którzy przyszl z rosyjskim wojskiem. Jednak z końcem września Rosjanie wycofali się za San, czemu znów towarzyszyła nieprzerwana kanonada, ponieważ front zatrzymał się na Sanie na miesiąc. Wojska inżynieryjne zaczęły przystosowywać okolice do potrzeb wojny. Zaczęto kłaść nawierzchnię, a przez San przerzucono szeroki most w Czekaju, a następny w Skowieszynie, 2 w Gorzycach na łęgu, kolejny w Dąbrowie, a w Zalesiu kolejowy. Linia kolejowa została wybudowana w 1879 r. i biegła z Rozwadowa, dochodziła do Nadbrzezia i kierowała się na południe.

W dawnym Królestwie Polskim, a także osobno w poszczególnych częściach pozostałych zaborów zaczęły się tworzyć oddolne władze polskie. Przełom października i listopada był okresem zawiązania i aktywności Polskiej Komisji Likwidacyjnej, która stała się polskim organem zarządzającym w Galicji Zachodniej. W Tarnobrzegu oddolnie zawiązały się natomiast struktury chłopskie – Powiatowy Komitet Chłopski, który domagał się m.in. podziału majątków szlacheckich. Jednocześnie zwolniono większość wójtów, powołując na ich miejsce lokalnych mężów zaufania. Komisja w Krakowie jednak nie godziła się z Powiatowym Komitetem,

zasadniczo zbywając cały ruch. Odpowiedzią władz Republiki Tarnobrzесьkiej było podporządkowanie się rządowi lubelskiemu, który tworzony przez socjalistów i ludowców odpowiadał nastrojom Komitetu. Realna dwuwładza istniała w zakresie bezpieczeństwa. Przeciw grasującym bandom, chłopci zorganizowali się sami, natomiast źle przyjęli formowaną żandarmerię, często na bazie jej austriackiego, wojennego odpowiednika osobowego. Ostatecznie 1 grudnia 1918 r. wprowadzono stan wyjątkowy w Galicji. Niemalą rolę w pacyfikacji Republiki Tarnobrzесьkiej miały oddziały wojskowe, podległe PKL w Krakowie.

W 1937 r. zaczęto wprowadzać w życie ideę Centralnego Okręgu Przemysłowego. Powiat tarnobrzесьki, wraz ze Zbydniowem i Zaleszanami znalazł się w jego centrum. U progu niepodległości pozostawiono administrację zastaną po zaborcach, zwłaszcza na szczeblu gminnym. Wprowadzono jednak województwa, jako najwyższy stopień organizacji, a uściślenie gminnych i powiatowych granic nastąpiło dopiero wraz z reformą 1933 r. Państwo Polskie zmieniało wówczas swoją wewnętrzną organizację. Odziedziczone po Austriakach drobne gminy zniesiono, a w ich miejsce powołano większe gminy. Na terenie obecnej gminy Zaleszany w powiecie tarnobrzесьkim w 1934 r. była to gmina Zbydniów, wraz z Motyczem Szlacheckimi, Kotową Wolą, Majdanem Zbydniowskim, Skowierzynem, Wólką Turebską i Zaleszanami. Z kolei Pilchów i Turbia weszły w skład gminy Charzewice.

Podczas II wojny światowej, teren między Wisłą i Sanem należał operacyjnie do armii Karpaty. Przeciw sobie Polacy mieli 14. armię Wehrmachtu. Dopiero 13 września 1939 r. armia Karpaty pod naporem wojsk hitlerowskich wycofała się na linię Sanu. Okupacja trwała do przełomu lipca i sierpnia 1944 r., do momentu przekroczenia Sanu i Wisły przez Armię Czerwoną w ramach Operacji lwowsko-sandomierskiej armii Frontu Ukraińskiego. W czasie okupacji ziemie obecnej gminy Zaleszany, przy pozostawieniu podziału administracyjnego pierwszych stopni, weszły w skład dystryktu krakowskiego Generalnej Guberni. W chwili wyzwolenia kraju w skład gminy wchodziło 8 wsi. W wyniku nowego podziału administracyjnego kraju, z dniem 01.07.1977 r. liczba wsi wchodzących w skład Gminy została zwiększona o 3 sołectwa należące wcześniej do Gminy Charzewice: Turbia, Agatówka i Pilchów. Podział ten obowiązuje do dnia dzisiejszego.

Walory kulturowe i archeologiczne

Ślady osadnictwa w widłach Wisły i Sanu (także teren obecnej gminy Zaleszany) sięgają epoki kamienia i brązu. Stwierdzone to zostało na podstawie źródeł archeologicznych. Dowodami są

pozostałości działalności ludzkiej zachowane w postaci relikto-wo ocalałych osad, cmentarzysk, skarbów, znalezisk pojedynczych przedmiotów m.in. prehistoryczne narzędzia kamienne epoki eolitycznej (kamiennej) znalezione na terenie Zaleszan i Kotowej Woli. Badania prowadzone przez archeologów na początku lat 60 – tych pod kierunkiem dr Kazimierza Moskwy z Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, odsłoniły na terenie dzisiejszego Zbydniowa cmentarzysko z 300 urnami oraz ślady zabudowań starożytnej osady z epoki łużyckiej kultury, tj. z okresu 400-200 lat p. n. e.. Podczas robót ziemnych mających na celu przygotowanie lotniska wojskowego, natrafiono w Turbi na osadę z epoki brązu, okresu rzymskiego, które badał prof. R. Jamka. „W starszej osadzie kultury łużyckiej (lata 900 – 700 p.n.e.) wykopano jedną jamę mieszkalną pochodzącą z okresu rzymskiego (lata 400 p.n.e.) i dwa stanowiska z zabytkami tegoż okresu w postaci spodu naczynia i czworobocznego kamienia służącego do ostrzenia narzędzi żelaznych”. Warunki naturalne północnej części Kotliny Sandomierskiej sprzyjały rozwojowi osadnictwa. Zalesienie i niedostępność terenu, umożliwiające pozyskiwanie pożywienia i budulca oraz dające poczucie bezpieczeństwa, bliskość rzek, które były drogami komunikacyjnymi, ale i źródłem wody oraz ryb decydowały o atrakcyjności tych terenów. Nadto w okolicach Wisły i Sanu krzyżowały się, już od czasów starożytnych, dwa szlaki handlowe o dużym znaczeniu: tzw. „ruski”, łączący północ dzisiejszej Polski z Morzem Czarnym (komory celne wzdłuż tego traktu znajdowały się w Gorzycach i Turbi) oraz „lubelski”.

Lokalizacja wsi nad dużą rzeką oraz na skraju Puszczy Sandomierskiej dawała mieszkańcom możliwość utrzymania się z rybołówstwa i myślistwa. Prawdopodobnie już od wczesnego średniowiecza wsie odchodziły od pierwotnej gospodarki, a karczując nadrzeczne lasy łęgowe stawały się typowo rolniczymi. Z rzemiosł na szczególną uwagę zasługiwało: garncarstwo, obróbka metali, rogu, drewna i kości. Wójtostwo w Zbydniowie zatwierdził Władysław Jagiełło w 1409 r., przyznając mu 4 łany. W owych czasach dobrze rozwinięta była wymiana pieniężna w tych stronach, o czym świadczy znaleziony w 1962 r. w Zaleszanach skarb. Przypuszczalnie było on ukryty w drewnianej skrzynce, na co wskazywały ciemne smugi ziemi na piasku. Pół litra monet zachowanych było w dość dobrym stanie, część była pokryta patyną. Skarb został rozproszony, zachowały się jedynie 3 monety, są to denary Władysława II (1138-1146).

W połowie XV wieku wieś Zaleszany miała kościół drewniany pod wezwaniem św. Mikołaja. Diedzic wsi Mikołaj Chrząstkowski, chorąży krakowski, otrzymał wieś w posagu żony. Wieś miała łany kmiece, 3 karczmy, 3 zagrodników, folwark rycerski. W roku 1578 Zaleszany posiadał Jan Kołaczkowski. Było tam wówczas 18 kmieci, 4 ½ łana, 2 zagrodników z rolą, 2 komorników

z bydłem, 2 komorników bez bydła i 2 rzemieślników. Zbydniów z Dzierdziówką w XI wieku nazywał się Szbygniew. W połowie XV wieku Zbydniów był wsią królewską, która miała łany kmiece, karczmy, zagrody, folwark królewski, w których dziesięcinę oddawano kościołowi w Gorzycach, a nie plebanowi kościoła św. Mikołaja w Zaleszanach, który powstał ok. 1270 r. i od początku swego istnienia był kościołem parafialnym dla Zbydniowa. Taki układ potwierdza, że Zbydniów istniał jeszcze przed powstaniem parafii w Zaleszanach, gdyż do końca XIX wieku świadczył dziesięcinę do swej pierwszej parafii w Gorzycach. We wsi był też oddzielny łan sołtysi. Istniało już także Kępie Zaleszańskie (Kampie). Do parafii w Zaleszanach od końca XVI wieku należały wsie: Kotowa Wola, Motycze Szlacheckie, Skowierzyn, Majdan Zbydniowski i Zbydniów z Dzierdziówką.

Pierwszy dokładny spis sporządzony przez Austriaków w 1808 roku dla celów poborowych podaje następujące zasiedlenie:

- Zbydniów: 80 domów, 495 mieszkańców,
- Majdan Zbydniowski: 38 domów, 240 mieszkańców,
- Dzierdziówka: 18 domów, 160 mieszkańców,
- Wólka Turebska: 25 domów, 200 mieszkańców,
- Kotowa Wola: 39 domów, 360 mieszkańców.

Wybuch Powstania Styczniowego w 1863 r. nie ominął tych terenów. W pobliskich borach i lasach gromadziły się oddziały powstańcze. Utworzony na granicy przez władze austriackie kordon wojskowy aresztował przechodzących do pobliskiego miasteczka Rozwadowa. Wielu powstańców zostało pochowanych na cmentarzu w Chwałowicach, Rozwadowie i Zaleszanach. W Zaleszanach znajduje się do dnia dzisiejszego pomnik powstańców z 1863 r. Ówczesny dziedzic Zbydniowa - Zbigniew Horodyński, w swoim dworcu udzielał pomocy powstańcom, a po upadku powstania wielu rannych znalazło tam schronienie. Wyzwolenie obszaru Gminy Zaleszany nastąpiło na początku sierpnia 1944 roku. W chwili wyzwolenia kraju w skład gminy wchodziło 8 wsi. Na podstawie rozporządzenia wojewody rzeszowskiego z dnia 11.XII.1947 roku z gromady Zaleszany, wyłączono przysiółek Kępie Zaleszańskie i utworzono z niego samodzielną gromadę pod nazwą Kępie Zaleszańskie. Obszar Kępie Zaleszańskie obejmował 908 ha, w ten sposób na terenie gminy znajdowało się 9 wsi sołeckich. Taki stan utrzymywał się do września 1954 roku, do chwili, kiedy w wyniku nowego podziału administracyjnego wsi, sejm uchwalił ustawę o powołaniu Gromadzkich Rad Narodowych. W rezultacie tych zmian wsie: Kępie Zaleszańskie, Motycze Szlacheckie, Skowierzyn i Zaleszany utworzyły odrębną Radę Narodową,

natomiast pozostałe wsie wchodziły w skład Gromadzkiej Rady Narodowej w Zbydniowie. Głównym celem reformy było zbliżenie organów władzy bezpośrednio do mieszkańców wsi. Cel ten został osiągnięty tylko częściowo, ponieważ GRN otrzymały znacznie mniej uprawnień aniżeli dawniejsze urzędy gminne, a ważniejsze decyzje w sprawach gospodarczych przesunięto na szczebel powiatu. Wiele gromad stanowiło twór stosunkowo słaby, niezdolny do poważniejszej samodzielnej działalności. Stąd już od 1958 roku rozpoczęto prace zmierzające do zmniejszenia ilości gromad. Od jesieni 1972 roku rozpoczęła się w wyniku realizacji uchwał II Zjazdu PZPR (grudzień 1971 rok) reforma o strukturze terenowych organów władzy o administracji. Zgodnie z tą uchwałą wzmocniona została rola Rad Narodowych, jako organów władzy i samorządu społecznego, ich uprawnienia w kierowaniu i planowaniu całokształtem rozwoju społeczno-gospodarczego na swoim terenie. Równocześnie powołane zostały organa wykonawcze w postaci Urzędów gminnych, powiatowych, na czele których stanęli naczelnicy gminy i powiatów.

W związku z tą reformą w lipcu 1973 roku została rozwiązana Gromadzka Rada Narodowa w Zbydniowie, a wsie wchodzące w skład tej gromady weszły do utworzonego Urzędu Gminy w Zaleszanach. W skład Urzędu Gminy w Zaleszanach weszły wsie należące do rad narodowych. W wyniku nowego podziału administracyjnego kraju, z dniem 01.07.1977 r. liczba wsi wchodzących w skład gminy została zwiększona o 3 sołectwa należące wcześniej do Gminy Charzewice – Turbia, Agatówka i Pilchów. Taki stan istnieje do dnia dzisiejszego.

Architektura i budownictwo.

Pośród obiektów będącymi materialnymi śladami przeszłości gminy można wyróżnić następujące grupy: sakralne (kościół, kaplice przydrożne), cmentarze (parafialne w Turbi i Zaleszanach oraz wojenne w Zbydniowie), pomniki (obszar gminy był niejednokrotnie miejscem, gdzie rozgrywała się historia narodowa, również o znaczeniu ponadlokalnym), obiekty dworskie (w Zbydniowie, Kotowej Woli, Turbi i Zaleszanach) oraz zabudowę folwarczną (związana z obiektami dworskimi).

Architektura sakralna

Zabytki sakralne na terenie gminy Zaleszany reprezentowane są przez murowane kościoły parafialne w Zaleszanach i Turbi. Obiekty te nie noszą zbyt wielkich wartości historycznych, gdyż

pochodzą z XX wieku. Nie mniej jednak ich wartości architektoniczne sprawiają, iż są one z tego punktu widzenia cenne i znajdują się w rejestrze zabytków.

Powstanie parafii i miejscowości Zaleszany związane jest z pierwszym najazdem Tatarów na ziemie Polskie w 1241 r. Można przypuszczać, iż właśnie wtedy ludność lewobrzeżnej Sandomierszczyzny w obawie przed tatarską agresją schroniła się na tym terenie. W podzięciu za ocalone życie wybudowano kaplicę, którą w 1242 r. właściciel Zaleszan rozbudował, zamieniając w drewniany kościółek. Pierwsi fundatorzy parafii i kościoła nie są jednak znani. Pierwotna drewniana świątynia przetrwała do 1616 r. Kolejna, również drewniana, istniała w latach 1616-1903, konsekrował ją bp T. Oborski w 1636 r. Wielokrotnie remontowany kościół został ostatecznie rozebrany w początkach XX w., a na jego miejsce wybudowano nową murowaną świątynię. Kościół parafialny pw. Św. Mikołaja Biskupa został wybudowany w latach 1903-1905 wg projektu architekta Jana Sas-Zubrzyckiego. Budowę świątyni prowadził Maksymilian Okoń, a nad całością prac czuwał komitet budowy. Inwestycję sfinansowali parafianie oraz właściciel Zaleszan, baron Franciszek Ksawery Konopka. Kościół uroczyste poświęcił bp K. Fuscher w 1912 r. Świątynia została poważnie uszkodzona w czasie I wojny światowej i odremontowana w okresie międzywojennym. Kolejne remonty miały miejsce w latach 80-tych (wymiana belek dachowych i pokrycia), 90-tych XX w. (renowacja polichromii i ołtarzy) oraz na początku XXI w. Świątynia jest murowana z cegły wypalanej, w stylu neoromańskim, na planie krzyża łacińskiego, z wieżą wtopioną w fasadę oraz sygnaturką na przecięciu nawy i transeptu. Obiekt kryty blachą miedzianą, stolarka okienna metalowa, drzwi drewniane. Wnętrze jest otynkowane, trójnawowe, z nawą główną wyższą od bocznych, sklepienie kolebkowo z lunetami. Sklepienie prezbiterium dekoruje sieć żeber. Na ścianach i sklepieniu umieszczono w poł. XX w. malowidła autorstwa Józefa Lisa. Wyposażenie kościoła jest z przełomu XIX i XX w: ołtarz główny i dwa boczne, chrzcielnica, stalle, ambona, dwa konfesjonały, organy i witraże fundowane przez rodzinę Horodyńskich. Kościół w Zaleszanych dodatkowo wzbogacony jest o zabytkowe ogrodzenia.

Historia wsi Turbia sięga co najmniej XIII w. Od chwili powstania należała ona do dóbr kapituły sandomierskiej. Początkowo przynależała do parafii Gorzyce, następnie Charzewice i Rozwadów (od 1740 r.). Pierwsze wzmianki na temat kościoła w Turbi pojawiają się na początku XVII w. Miał on już wówczas nosić wezwanie św. Leonarda. Parafia Turbia erygowana została 27 lutego 1757 r. Stanowiła ona uposażenie kanoników kapituły

sandomierskiej. W 1791 r. wystawiono w Turbii drewniany kościół, który spłonął pod koniec XIX w. Kolejna drewniana świątynia nie przetrwała długo, bowiem spaliła się z całą wsią w 1908 r. Z tego względu jeszcze w tym samym roku wybudowano drewnianą kaplicę, ale i ona uległa pożarowi 23 grudnia 1921 r. Po tym wydarzeniu zaplanowano budowę kościoła murowanego. W tym czasie nabożeństwa odprawiane były na plebanii. Kościół parafialny pw. św. Leonarda zbudowany został w latach 1921-1924. Fundatorami świątyni byli parafianie i darczyńcy (m.in. bp J. S. Pelczar ofiarował na ten cel 50 tys. marek). Kamień węgielny w powstającą budowlę wmurowano w dniu 23 kwietnia 1923 r. Kościół powstał bez szczegółowych planów ani fachowych obliczeń. Całością prac kierował ks. Jan Marek, który był również budowniczym świątyni w Zaleszanach. Budowa kościoła zakończyła się jesienią 1924 r., po czym został on poświęcony 6 listopada tegoż roku przez ks. Dominika Zarykiewicza. Konsekracji nowej świątyni dokonał bp J. Fischer 6 maja 1928 r. W czasie działań wojennych dach kościoła uległ częściowemu zniszczeniu (2 sierpnia 1944 r.). Konieczne remonty przeprowadził ks. Albin Bajer. W latach 50-tych XX w. wykonano nowy główny ołtarz, który konsekrował bp Franciszek Barda w dniu 8 lipca 1956 r. Restauracja świątyni miała miejsce w latach 80-tych XX w. Natomiast w 2003 r. odnowiono polichromię i ołtarz główny. Kościół jest ceglana, zwartą budowlą, której dodają wdzięku tynkowane na biało szczegóły architektoniczno-dekoracyjne. Wnętrze jest trójnawowe, z nawami bocznymi niższymi od głównej, ściany są polichromowane, a strop płaski. Wyposażenie stanowią drewniane ołtarze, ambona i prospekt organowy. W przypadku kościoła z Turbii mamy do czynienia dodatkowo z towarzyszącą mu dzwonnica.

Cmentarze

Istotne dziedzictwo kulturowe gminy stanowią również zabytkowe cmentarze – wymowne ślady przeszłości i historii. Na terenie gminy występują 2 rodzaje zabytków o charakterze funeralnym. Pierwszy z nich to cmentarze parafialne w Turbi i Zaleszanach. W przypadku cmentarza Zaleszańskiego jego najstarsza część pochodzi z 1785 r. Cmentarz jest pełen zabytkowych nagrobków o różnej, niekiedy wysokiej wartości artystycznej, zaś jego punktem centralnym jest zabytkowa kaplica grobowa rodziny Horodyńskich. Drugim cennym kulturowo cmentarzem jest ten w Turbi, w którym również znajduje się wiele cennych obiektów architektury cmentarnej.

Drugą grupę stanowią cmentarze wojenne zlokalizowane na terenie wsi Zbydniów. Wszystkie pochodzą z okresu I wojny światowej upamiętniając krwawe walki, jakie miały miejsce w rozlewiskach Sanu.

Istotnym elementem krajobrazu kulturowego gminy są liczne kapliczki i krzyże przydrożne. Pochodzą one z XIX w. lub z przełomu XIX/XX w. Kapliczki znajdują się na terenach wsi: Turbia, Zaleszany, Motycze Szlacheckie, Majdan Zbydniowski, Kotowa Wola i Dzierdziówka. Do grona związanych ze sferą sacrum zalicza się również figurki poświęcone różnym Świętym, które znajdują się na terenach wsi: Motycze Szlacheckie, Kotowa Wola, Dzierdziówka, Zbydniów.

Zabudowa folwarczna.

Na terenie gminy Zaleszany zabudowa dworsko-parkowa reprezentowana jest przez 4 obiekty dworskie: dwory w Zbydniowie i Kotowej Woli z przełomu XVIII i XIX w., dwór w Turbi z XIX w. oraz dwór w Zaleszanach z przełomu XIX i XX w. Trzy z nich posiadają w swoim otoczeniu parki (dobrze zachowane parki w Zaleszanach i Zbydniowie oraz szcążkowo zachowany park w Kotowej Woli).

Spośród czterech dworów będących sercami folwarków w okresie przedwojennym, w trzech przypadkach zachowała się szcążkowa, towarzysząca im zabudowa folwarczna.

W przypadku dworu w Turbi zachowała się gorzelnia dworska z przełomu XIX i XX w. oraz czworak z XIX w. Resztki zespołu dworskiego można zobaczyć na obrzeżach Turbi. Pośród rozległych pól, których monotonię przerywają nieliczne drzewa i współczesne zabudowania stoją podworskie budynki – opuszczona, zaniedbana gorzelnia, znacznie przebudowany czworak i stanowiący obecnie własność prywatną parterowy dwór z końca XIX wieku, pozbawiony istotnych cech stylowych i właściwego tego typu budowlom, koniecznego wręcz dla zachowania klimatu, parkowego otoczenia.

Zabudowę Zaleszan i funkcjonowanie tam dworu reprezentuje gorzelnia dworska z 1907 r. . Niewielki, parterowy dwór Konopków wzniesiony na przełomie XIX i XX wieku stoi opodal kościoła, w resztkach krajobrazowego parku. Jego ostatnimi właścicielami byli Gotzowie. Skromna wyeksploatowana i częściowo przekształcona budowla zagubiła cały urok wiejskiej, szlacheckiej siedziby. Piękny i rozległy niegdyś park dzielą obecnie szerokie ścieżki, pośród starodrzewia i trawników rosną gęsto młode dzikie drzewa. Obecnie dwór wraz z otaczającym go parkiem stanowi własność prywatną.

Szczególnie bogato reprezentowane są zabytki związane z dworem w Zbydniowie między innymi mury ogrodzenia gospodarczego z XIX w. oraz karczma dworska z przełomu XVIII i XIX w. Zabytkowy kompleks dworski został wybudowany w stylu klasycystycznym na przełomie XVIII i XIX wieku dla rodziny Dębińskich. Około połowy XIX wieku znalazł się w ręku rodziny Horodyńskich i pozostawał pod ich władaniem aż do 1944 roku. Po II Wojnie Światowej przeszedł na własność Skarbu Państwa. Mieściła się w nim najpierw Szkoła, a później Ośrodek Zdrowia. Nie był użytkowany od 1970 roku, w 1984 został przejęty i sprzedany przez spadkobierców Horodyńskich. Obiekt stanowi istotną atrakcję turystyczną tego obszaru.

Zespół składa się z dworu, oficyny i oranżerii. Dwór zbudowany jest na wysokim, ceglany podpiwniczeniu. W planie sytuacyjnym jest dwutraktowy, rozdzielony na podłużnej osi korytarzem. W części centralnej znajduje się główny portyk wejściowy, dzielony, z czterema kolumnami toskańskimi, a od strony ogrodowej również portyk dzielony z dolną częścią 3-arkadową i górną składającą się z sześciu kolumn. Budowla przykryta została wielkim dachem polskim, łamanym z naczółkami, pokryty dawniej gontem drewnianym, a obecnie gontem bitumicznym. Dwór zapewne zaprojektował i poprowadził budowę ktoś z kręgu Jakuba Kubickiego, wziętego architekta z przełomu XVIII i XIX wieku w Królestwie Polskim i Galicji. Dwór posiada ceglane ściany oraz ceglane stropy baryłkowe między piwnicami a parterem. Natomiast pozostałe stropy, pomiędzy parterem a piętrem, były drewniane. Po remoncie zastąpiono je stropami żelbetonowymi. W planie posiada dwa trakty. Pierwszy tzw. Paradny, który składa się z sześciu sal w układzie amfiladowym, natomiast drugi tzw. życiowy posiadający wejścia do indywidualnych pomieszczeń usytuowany jest od strony ogrodowej. Cała budowla jest „orientowana na godzinę w pół do trzeciej”, co zapewnia korzystną operację słońca w ciągu dnia tzn. że o godzinie 14.30 słońce świeci prostopadle do frontowej ściany budynku.

W otoczeniu dworu zachował się stary park, którego atrakcją jest aleja 27 czarnych orzechów, przy której znajduje się również zabytkowa figura Matki Boskiej. W parku znajdują się też dwa blisko 30-metrowe jesiony wyniosłe, rosnące w sąsiedztwie dworskiej kaplicy, dęby, buk, rosnący w pobliżu miejsca martyrologii, dwie sosny wejmutki oraz rzadka topola biała.

Oficyna została zbudowana w drugiej połowie XIX wieku jako mieszkanie rodzin ogrodnika i kucharza. W ramach prowadzonej rewitalizacji zespołu dworsko-parkowego budynek dostosowany został architektonicznie do dworu poprzez wymianę konstrukcji dachowej i nadanie mu charakteru budowli historycznej.

Na szczególną uwagę zasługuje oranżeria dworska zbudowana w pierwszej dekadzie XIX wieku. Jest to obiekt murowany z cegły na zaprawie wapiennej, tynkowany obustronnie, o drewnianej stolarce okiennej zaprojektowana na planie koła, a w wyniku braku funduszy zbudowana na planie odcinka koła. Ponieważ budowla nie spełniała założonej funkcji oranżerii, zamieniono ją na kaplicę przydworską.

Z dworem związana jest historia z czerwca 1943, kiedy to oddział SS zamordował 19 uczestników wesela odbywającego się we dworze rodziny Horodyńskich. Esesmani wymordowali prawie wszystkich uczestników uroczystości, nie oszczędzając nawet dzieci. Życie straciło 4 mężczyzn, 13 kobiet i 2 dzieci. Z masakry udało się ująć dwóm synom Horodyńskiego. Obecnie dwór jest w rękach rodzinnej Fundacji „Zbydniów”. W ostatnich latach dzięki wsparciu prywatnego fundatora został odbudowany i pokryty gontem bitumicznym, jest otynkowany z zewnątrz. Wymaga jednak dalszego dostosowania do pełnienia funkcji kulturalnych.

Kolejną perełką architektoniczną jest dwór w Kotowej Woli. Inicjatorem jego budowy był podkomorzy Kajetan Kraiński. W 1774 r. ukończono w pełni podpiwniczony budynek mieszczący czternaście pokoi o różnej wielkości i przeznaczeniu. W 1872 r. dwór przejął Franciszek Popiel, rządca dóbr Dolańskich w Sokolnikach. Kolejnym właścicielem rezydencji w Kotowej Woli był Rachmiel Kanarek (bardzo ceniony w lokalnej społeczności Żyd), który w 1906 r. sprzedał dwór Horodyńskim z pobliskiego Zbydniowa.

W Kotowej Woli zamieszkał młodszy brat Zbigniewa Horodyńskiego – Jan Konstanty Witalis, wnuk Dominika, za którego to sprawą Horodyńscy osiedlili się na tych ziemiach. Jan Konstanty był lekkoduchem zamiłowanym w dobrej zabawie. Żył i bawił się na koszt matki, która zarządzała dobrami Horodyńskich po śmierci męża. Po ożenku z córką starosty austriackiego Jan został wydziedziczony i dano mu jedynie możliwość pozostania przy rodzinie. Mieszkał w Kotowej Woli do 1944 r., kiedy to majątek Horodyńskich znacjonalizowano. Osamotniony Jan (żona zmarła wcześniej) wyemigrował do Francji gdzie zmarł.

Po wojnie dwór przekazano Polskiemu Czerwonemu Krzyżowi. Zamieszkali tu ubodzy i bezdomni. W latach pięćdziesiątych utworzono w dworze utworzono szkołę, a potem przedszkole. Mieszkali tu również nauczyciele. W latach siedemdziesiątych XX w. opuszczony dwór został doszczętnie rozszabrowany z całego wyposażenia i stopniowo popadał w kompletną ruinę. W latach dziewięćdziesiątych XX w. jedyny ocalony z rodu Horodyńskich – Dominik odzyskał dwory rodowe w Kotowej Woli i Zbydniowie. Jak się później okazało nie był

on w stanie zająć się ich odbudową, a ponieważ nie było chętnych na zakup ruin, po kilku latach dwór w Korowej Woli wrócił w posiadanie gminy, która z kolei przekazała go Stowarzyszeniu Odnowy Wsi „Wolan”. Początkowe prace porządkowe, a zmierzające do odbudowy zrujnowanego obiektu prowadzili członkowie Stowarzyszenia, korzystając ze środków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Urzędu Marszałkowskiego, Gminy Zaleszany oraz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Ostatecznie możliwości Stowarzyszenia się wyczerpały, przez co odbudowa przez kilka lat nie była realizowana.

Nowy powiew historii zaproponowała Fundacja Fundusz Lokalny SMK, otrzymując dwór wraz z resztkami parku w darowiźnie od Stowarzyszenia „Wolan”. Stało się to 30 grudnia 2019 r. Zamierzeniem nowego właściciela jest aby wszystkie prace budowlane zakończyć w 2024 r., tj., w 250. rocznicę jego wybudowania. Zamiarem jest utworzenie w obiekcie Ośrodka Dziedzictwa Lokalnego. Poza działalnością na rzecz mieszkańców Kotowej Woli i gminy Zaleszany plany zakładają wspieranie innych we wdrażaniu inicjatyw opartych na lokalnym dziedzictwie i dbających o dobro wspólne.

Pomniki

Jako, że obszar gminy Zaleszany niejednokrotnie był miejscem, w którym rozgrywała się historia narodowa, często o znaczeniu ponadlokalnym, na jej terenie powstały 3 pomniki o wysokich wartościach kulturowych. Pierwszy z nich znajduje się w Skowierzynie i upamiętnia poległych z okresu I wojny światowej. Drugi z obiektów to pomnik Tadeusza Kościuszki w Zaleszanach upamiętniający wodza narodu. Trzeci zaś to pomnik księdza Stojałowskiego w Turbi, będący wotum pamięci i zarazem przejawem wpływu duchowieństwa na kulturę lokalną.

Zabytki techniki

Z racji rolniczego charakteru, gmina Zaleszany nie wyróżnia się na płaszczyźnie ilości zabytków techniki i przemysłu. Jedyny obiekt tej grupy stanowi stacja kolejowa w Zbydniowie, niezwykle cenny obiekt związany z transportem kolejowym pochodzący z końcówki XIX w. Obecnie jest to opuszczony obiekt, który stopniowo popada w ruinę.

Materiał archeologiczny

Na terenie gminy Zaleszany występują stanowiska archeologiczne, bowiem obszar został rozpoznany w ramach AZP – Archeologicznego Zdjęcia Polski (arkusze AZP: 89-75, 90-75, 90-76, 91-75, 91-76). Na terenie Gminy Zaleszany znajduje się duża liczba śladów osadniczych będących pojedynczymi dowodami na funkcjonowanie kultury ludzkiej oraz szesnaście ważniejszych stanowisk archeologicznych, z których dwa są w rejestrze. Są to: osada z epoki żelaza w Turbi o numerze: C-36 z dnia 08.12.1969 r. oraz fortyfikacje ziemne w Motyczu Szlacheckim z XVII w pod numerem: C-6 z dnia 01. 10. 2009 r. Większość stanowisk pochodzi z epoki brązu i żelaza, co świadczy o stosunkowo późnym zasiedleniu tych ziem w stosunku do reszty dawnej Sandomierszczyzny.

Ponadto przez teren gminy Zaleszany przebiega Szlak Architektury Drewnianej o znaczeniu ponadregionalnym – trasa nr IX tarnobrzewsko-niżańska o łącznej długości 232 km. Przebiega ona przez miejscowości: Sandomierz, Zaleszany, Radomyśl nad Sanem, Zaklików, Stalowa Wola, Nisko, Zarzecze, Ulanów, Krzeszów, Cmolasy, Poręby Dymarskie, Kolbuszową, Mielec, Sadkową Górę, Gawłuszowice, Tarnobrzeg. W miejscowości Zaleszany występuje wiele drewnianych budynków mieszkalnych o charakterystycznej dla regionu architekturze.

Na terenie gminy nie zidentyfikowano obiektów mogących stanowić dobro kultury współczesnej.

ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Na terenie gminy występują obiekty i obszary wpisane gminnej ewidencji zabytków, które obrazują poniższe tabele:

Tabela nr 1.

Wykaz zabytków architektury wpisanych do gminnej ewidencji zabytków.

Lp.	Obiekt i okres powstania	Miejscowość
1.	Cmentarz przykościelny, 1751 r.	Turbia
2.	Krzyż żeliwny, 1907 r.	
3.	Kościół parafialny pw. św. Leonarda, 1922 r.	
4.	Plebania, lata 20-te XX w.	
5.	Cmentarz parafialny (najstarsza część), 4 ćw. XVIII w.	
6.	Dzwonnica, 1 ćw. XX w.	
7.	Kaplica Św. Floriana, XIX w.	

8.	Pomnik ks. St. Stojalowskiego, 1912 r.	
9.	Dwór, koniec XIX w.	
10.	Gorzelnia dworska, przełom XIX i XX w.	
11.	Czworak, koniec XIX w.	
12.	Kościół parafii p.w. Św. Mikołaja Biskupa, 1904-1906 r.	Zaleszany
13.	Ogrodzenie kościoła, 1904-1906 r.	
14.	Pomnik Tadeusza Kościuszki, 1917 r.	
15.	Cmentarz przykościelny, 1 poł. XIV w.	
16.	Cmentarz parafialny (najstarsza część), 1785 r.	
17.	Kaplica grobowa Horodyńskich, 2 poł. XIX w.	
18.	Dwór, przełom XIX i XX w.	
19.	Park dworski, XIX w.	
20.	Kaplica Św. Floriana, 1 poł. XIX w.	
21.	Gorzelnia dworska, 1907 r.	
22.	Kapliczka wnekowa, II poł. XIX w.	Skowierzyn
23.	Pomnik ku czci poległych 1914-1920 r., 1920r.	
24.	Kaplica, koniec XIX w.	Motycze Szlacheckie
25.	Figura MP Niepokalanie Poczętej, przełom XIX i XX w.	Majdan Zbydniowski
26.	Kaplica św. Jana Nepomucena, 1 ćw. XIX w.	
27.	Dom ludowy, 1929 r.	
28.	Figura MP Niepokalanie Poczętej, po 1920 r.	Kotowa Wola
29.	Kuźnia, początek XX w.	
30.	Kaplica, koniec XIX w.	
31.	Pozostałości parku dworskiego, przełom XVIII i XIX w.	
32.	Dwór, przełom XIX i XX w.	Dzierdziówka
33.	Figura MP Niepokalanie Poczętej, 1921 r.	
34.	Kaplica, początek XX w.	
35.	Kaplica przydrożna, przełom XIX i XX w.	Zbydniów
36.	Dwór, przełom XVIII i XIX w.	
37.	Oranżeria dworska, XIX w.	
38.	Park dworski, przełom XVIII i XIX w.	
39.	Gorzelnia dworska, XIX w.	
40.	Mur ogrodzenia części gospodarczej w zespole dworskim, XIX w.	
41.	Karczma dworska, przełom XVIII i XIX w.	

42.	Figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem, początek XX w.	
43.	Budynek stacji kolejowej, 4 ćw. XIX w.	
44.	Cmentarz wojenny, 1915 r.	
45.	Cmentarz wojenny (Karczmiska), 1915 r.	
46.	Cmentarz wojenny, 1914 - 1915 r.	
47.	Miejsce pamięci 1943 r.	

Tabela nr 2.

Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do gminnej ewidencji zabytków.

Lp.	Miejscowość	Funkcja obiektu	Chronologia	Rejestr	Nr stanowiska na obszarze
1.	Turbia	osada	epoka żelaza	C-36 z 08.12.1969 r.	1
2.		osada	epoka żelaza		25
3.	Motycze Szlacheckie	fortyfikacja ziemna	xvii w.	C-6 z 01.10.2009 r.	1
4.	Kotowa Wola	osada	epoka brązu		15
5.		osada	epoka brązu		14
6.	Kępie Zaleszańskie	osada	epoka brązu		48
7.		osada	epoka brązu		49
8.		osada	epoka brązu		44
9.		osada	epoka brązu		42
10.		osada	epoka brązu		26
11.		osada	epoka brązu		25
12.		osada	epoka brązu		23
13.	Agatówka	cmentarzysko	epoka brązu		25
14.	Zaleszany	osada	epoka brązu		7
15.	Zbydniów	cmentarzysko	epoka brązu		1

OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Dokonana analiza stanu dziedzictwa kulturowego i uwarunkowań jego ochrony oraz analiza szans i zagrożeń polega na wskazaniu mocnych i słabych stron oraz ma pomóc w określeniu podstawowych priorytetów gminnego programu opieki nad zabytkami.

Mocne strony:

- występowanie na terenie gminy obiektów historyczno-kulturowych;
- istnienie na terenie gminy placówek kulturalnych;
- atrakcyjne przyrodniczo i kulturowo tereny dla rozwoju turystyki.

Szanse:

- odbudowa obiektów zabytkowych;
- świadomość bogatej historii o znaczeniu regionalnym;
- uwzględnianie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w dokumentach programowych gminy;
- budzenie świadomości kulturowo-historycznej mieszkańców;
- udział funduszy prywatnych w pracach związanych z ochroną zabytków;
- finansowanie ze środków gminnych prac konserwatorskich;
- możliwości pozyskiwania środków dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego z funduszy zewnętrznych;

Słabe strony:

- słaby stan techniczny obiektów zabytkowych;
- brak archeologicznych i historyczno-architektonicznych programów badawczych;

Zagrożenia:

- postępująca degradacja zabytków;
- niedocenywanie walorów obiektów zabytkowych;
- niedocenywanie znaczenia obiektów zabytkowych dla rozwoju;
- utrata wartości kulturowych zabudowy w przypadku zaniechania działań naprawczych;
- wzrost kosztów renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych;
- konieczność poniesienia dużych nakładów na rewitalizację obiektów zabytkowych;
- niedostateczne finansowanie ze środków publicznych rewitalizacji obiektów zabytkowych;
- brak potencjalnych inwestorów;
- brak możliwości skutecznego egzekwowania prawa związanego z ochroną zabytków;
- brak dostatecznego oznakowania zabytków;
- niewystarczająca dostępność obiektów zabytkowych.

ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Zaleszany na lata 2020-2023 służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego. Program wskazuje cele, priorytety, kierunki działań i zadania określone po przeprowadzonej uprzednio analizie zasobu dziedzictwa kulturowego i jego stanu zachowania.

Priorytety:

- I. Prowadzenie prac remontowych przy obiektach zabytkowych zgodnie z wymaganiami konserwatorskimi.
- II. Współpraca z wojewódzkimi służbami ochrony zabytków w przypadku realizacji prac budowlanych przy obiektach podlegających ochronie konserwatorskiej
- III. Pomoc właścicielom zabytków nieruchomych z terenu Gminy Zaleszany w przygotowaniu dokumentów prawnych do wprowadzenia obiektu do rejestru zabytków.
- IV. Wsparcie samorządu działań właścicieli lub posiadaczy, a także podejmowanie działań w celu:
 - 1) zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania,
 - 2) wyeksponowania poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
 - 3) zwiększenia atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych,
 - 4) wspierania inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
- V. Działania edukacyjne gminy polegać będą w szczególności na:
 - 1) budowaniu klimatu społecznego zrozumienia i akceptacji dla idei ochrony zabytków jako źródła tożsamości i wiedzy o wspólnej przeszłości;

- 2) wspieraniu inicjatyw mających na celu edukowanie społeczeństwa, zwłaszcza dzieci i młodzieży na rzecz ochrony dziedzictwa;
 - 3) popularyzacji opieki nad zabytkami poprzez wszelkiego rodzaju konkursy premiujące wiedzę i znanstwo dziedzictwa kulturowego;
 - 4) informowaniu właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków;
 - 5) publikowaniu materiałów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w prasie lokalnej i na stronie internetowej Gminy
- VI. Opieka sprawowana przez właścicieli nad zabytkami polegać będzie w szczególności, na zapewnieniu warunków:
- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
 - 2) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
 - 3) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
 - 4) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

INSTRUMENTY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podmiotem powołującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminny. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań podjętych przez struktury gminy oraz poprzez współpracę z podmiotami władającymi obiektami zabytkowymi.

W kwestiach edukacyjnych i promocyjnych kluczową rolę będą odgrywać także mieszkańcy bezpośrednio nie związani z zabytkami i dziedzictwem kulturowym. Cele i zadania, które zostały umieszczone w niniejszym programie realizowane będą poprzez:

- 1) czynną współpracę władz samorządowych z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz z właścicielami i posiadaczami obiektów, diecezjami, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi;
- 2) działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy zewnętrznych,
- 3) działania własne Gminy, m.in.:

- a) wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które winny być objęte ochroną;
- b) utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością Gminy;
- c) udzielanie wsparcia finansowego w postaci dotacji na prace remontowo-konserwatorskie;
- d) prowadzenie działań edukacyjnych, promocyjnych, itp.

ZASADY FINANSOWANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zgodnie z art. 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. Mając powyższe na uwadze, w myśl art. 73 ustawy, osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa. Zgodnie z art. 74 ust. 1 ustawy, dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest ten minister, bądź wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. W przypadku dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa udzielana jest ona ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 74. ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Na podstawie art. 75 ustawy, minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzki konserwator zabytków może udzielić dotacji osobom bądź jednostkom, o których mowa w art. 73, na podstawie umowy zawartej z tymi osobami lub jednostkami. Dotacja, zgodnie z art. 76 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, może być udzielona na dofinansowanie:

- 1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku;
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- 3) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku.

Dotacja, w myśl art. 77 ustawy może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;

- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Na podstawie art. 78 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót (art. 78 ust. 2 ustawy), natomiast w przypadku gdy stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót (art. 78 ust. 3 ustawy). Zgodnie z art. 78 ust. 4 ustawy, łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1–3. Dotacja, o której mowa w art. 74 ust. 2, jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich (art. 78 ust. 5 ustawy). Ponadto, zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może przyznać

środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach.

ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Finansowanie projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz opieki nad zabytkami realizowane jest z różnych źródeł. Podstawowe to źródła publiczne i prywatne:

- 1) środki własne tj. środki z budżetu Gminy Zaleszany
- 2) środki pozostające w dyspozycji właścicieli obiektów zabytkowych,
- 3) środki finansowe z budżetu państwa przyznawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Ministerialnych,
- 4) środki pozostające w dyspozycji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dla obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków,
- 5) środki z Funduszy Europejskich dystrybuowane na poziomie krajowym,
- 6) środki z Regionalnych Programów Operacyjnych dystrybuowane na poziomie wojewódzkim (t. j. Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 i kolejne),
- 7) środki wojewódzkie przyznawane przez marszałków i sejmiki wojewódzkie,
- 8) środki z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- 9) środki z Funduszu Kościelnego.

Na podstawie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Zaleszany corocznie w budżecie gminy będą zabezpieczane środki finansowe na dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu gminy pozwoli w przyszłości na podjęcie kroków mających na celu zabezpieczanie czy odnawianie obiektów dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W przypadku projektów szczególnych, środki mogą być pozyskane z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Dotyczy to dofinansowania publikacji związanych z ochroną dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz konserwacji zabytkowych parków bądź alei wpisanych do rejestru zabytków. Źródłem dofinansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach może być również Fundusz Kościelny. Fundusz ten został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9 poz. 87 ze zm.). Dotacje z Funduszu Kościelnego udzielane są wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym (np. kościołów) i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (m.in. remonty dachów, stropów, ścian i elewacji). Z Funduszu nie finansuje się natomiast remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (np.: dzwonnicy wolnostojących), ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (np.: obrazów, naczyń liturgicznych) czy też otoczenia świątyni i stałych elementów wystroju wnętrz.

PODSUMOWANIE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Zaleszany został sporządzony na lata 2020-2023 i ma na celu:

- 1) realizację obowiązku sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami, nałożonego na organ wykonawczy artykułem 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- 2) wyjaśnienie poszczególnych przepisów, zasad i reguł dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami,
- 3) włączenie problematyki związanej z ochroną i opieką nad zabytkami do zadań bieżących Gminy,
- 4) określanie w uchwale budżetowej wysokości środków przeznaczanych na dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach,
- 5) prezentację zabytków znajdujących się na terenie Gminy Zaleszany ze wskazaniem ich walorów architektonicznych i historycznych,

- 6) analizę kwestii związanych z zatrzymaniem procesów degradacji zabytków i podejmowanie działań zmierzających do poprawy ich stanu technicznego,
- 7) poszukiwanie nowych środków zewnętrznych, dotacji oraz funduszy przeznaczanych na opiekę i ochronę zabytków,
- 8) tworzenie pozytywnych relacji i warunków współpracy z właścicielami zabytków w celu zapewnienia ochrony przed ich zniszczeniem,
- 9) wzrost świadomości mieszkańców miasta i gminy dotyczącej ochrony zabytków,
- 10) współdziałanie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w sprawach opieki i ochrony nad zabytkami,
- 11) rozszerzanie Gminnej Ewidencji Zabytków polegające na włączaniu do niej nowych obiektów charakteryzujących się szczególnymi walorami historycznymi czy architektonicznymi,
- 12) ciągle gromadzenie informacji, dokumentacji, fotografii związanych w zabytkami na terenie Gminy Zaleszany.

